

Дві позиції.

Як відомо, початок сили і впливу Суворина належить до половини 70-х років,—коли з одного боку офіційна Росія посунула на Балканський пів-острів „братів слав'ян визволити“ од турецьких порядків, а з другого—у себе дома обстоювала за порядки, що по своїй суті мало чим різнялися від турецьких (згадаймо хоча б акт 1876 р., що заборонив українське письменство). Ліберальний „Незнакомець“, тоді вже видавець „Нового Времени“, своїм добрим нюхом почув, яку йому особисто можуть користь дати ті „страннія идеи“, що попереду, в формуловці Каткова, викликали у його саму огиду, і рішуче схилився до „національної політики“. Він не помилився: барабанний патріотизм в атмосфері шовинистичного чаду так припав до серця середньому обивателеві, а особливо бюрократичним верствам, що „Нове Время“ зразу ж зробилося дужим конкурентом усім тоді впливовим часописам, а незабаром і зовсім забило їх. На слав'янах Суворин зробив добрий „гешефт“, поклавши їх в основу свого власного добробуту.

Це тоді ж таки завважив Драгоманов, що виступив з острою критикою позиції взагалі російських „визволителів“, а в'осібна російської преси та самого Суворина. Нагадати цей епізод особливо буде тепер до речі, коли смерть Суворина викликала багато згадок про часи, що поставили його на вершок літературного і громадського впливу.

Драгоманов, що здавна серйозно цікавився слав'янським рухом, ставлючи його в тісний зв'язок з національним рухом у своїй рідній стороні,—як ніхто інший бачив, як мало знає російська преса про дійсне становище слав'ян і як мало може вона претендувати на керування в цій справі. Шовинистичні крики та барабанний патріотизм не тільки не закривали йому, як іншим, в-перед очей, а, навпаки, краще виявляли справжню суть словесної кампанії на газетних сторінках: оту „традиційну жидку Івана Калити и Аракчеева“, що нічого доброго слав'янам не віщувала. І от у статті „Чистое дѣло гребуетъ чистыхъ средствъ“ („Молва“, 1876 р.) Драгоманов обурюється на заходи російської публіцистики коло того, щоб „свести на нуль разницю между сербскимъ вопросомъ и ташкентскимъ, во внѣшнемъ и внутреннемъ, щедринскомъ смыслѣ“¹⁾, про-

¹⁾ Драгомановъ — Собраніе политическихъ сочиненій, т. II, стр. 26.

буючи разом на инший бік повернути увагу громадянства в слав'янській справі. „Свѣжее, новое, чистое дѣло надо и ставить на свѣжую основу, доказывать чистыми аргументами, а не подлаживаться къ застарѣлымъ, часто патологическимъ инстинктамъ“²⁾, — резюмує свій погляд наш письменник. На аравних, взятих в російській пресі, а надто в писаннях самого Суворина, Драгоманов яскраво показує всю негнучість російських проводирів та нещирість їхніх воєвничих вигуків, всю ту „комедію визволення“, що мала на увазі не так добро слав'ян, як егоїстичні інтереси російського централізму. „Съ Суворинами дружи, да камень за пазухой держи“ — ось як сформулував Драгоманов вражіння серед слав'янства од тих голоців, що залунали тоді в російській пресі про слав'ян, — і дійсність незабаром показала, скільки чисто пророчого було в цих словах Драгоманова.

Тим часом на цю статтю, що разом дає й майстерний нарис того, як розвивається національно-політична свідомість у пригнічених славян, обізвався не хто, як Суворин. Своім звичаєм він силкується висміяти думки Драгоманова, виставляючи натомість свої принципи того, як описав назвав наш публіцист, „скалозубовського славянофильства“, що розпаношилось тоді цілком на розлогіх сторінках „Нового Времени“. На цю особисту заціпку Драгоманов відповідає знаменитим „письмомъ къ издателю „Нового Времени“ — „Турки внутревіе и виѣшніе“ (окремою брошурою, 1876 р.), де з надзвичайною ясністю й логічністю розкриває суперечність тієї позиції, що разом з російською бюрократією заняла в славянській справі і „услужающая“ преса. Навівши силу прикладів „турецкихъ порядковъ“, що панували в самій таки Росії 70-х років, Драгоманов розкриває свій „секретъ“, як іронично назвав його думки Суворин, — секрет справжнього, щирого визволення, який один тільки може допомогти не тільки слав'янам стати на власні ноги, а й насамперед Росію вивести на широку путь внутрішнього й міжнароднього розвитку. Секрет цей Драгоманов виказує в двох словах — „политическая свобода“. Тільки політична воля і самоврядування самої людности можуть допомогти визволенню славян, і навпаки — без цих умовин неможливо „служить дѣлу свободы и самоуправления славянскихъ и неславянскихъ племенъ даже подъ Турціей“³⁾. Більше навіть, внутрішні „турецькі“ порядки були й лишаться найкращою підпоркою турецькому пануванню над слав'янами. „Нужно, — кінчає Драгоманов, — сдѣлать всю внутреннюю и виѣшнюю политику страны дѣйствительно славянской, народною, реформирующею и освобождающею! Нужно, словомъ, и для братьевъ и для самихъ себя устроятъ домъ, въ которомъ можно было-бы жить хоть сколько-нибудь человѣчески и развиваться безпрепятственно“⁴⁾). Не треба тепер поясняти, що правда осталась на стороні Драгоманова, який у названій статті дав не тільки критичну картину того, що було, а й широку програму того, що повинно бути. Стаття Драгоманова назавжди останеться одним з найкращих зразків політичної публіцистики як широтою поглядів, так і з чисто позверхового боку — палким тоном своїм, щирістю й безпосередністю та влучністю характеристик.

В цій старій полеміці з приводу все-ж і досі нового питання виразно встає перед нами дві позиції. Одна позиція того „скалозубівського славянофильства“, на якій стояв ціле

життя своє Суворин, і друга — того щирого, народолюбного і демократичного славянолюбства, з якої ніколи не сходяв Драгоманов. Ці ворожі позиції й досі не зруйновано, і досі знаходяться прихильники і тієї і другої. Але тепер ми вже ясніше бачимо, де правда: історичні події рішуче засудили зоологічне славянофильство і так само рішуче його антипода поставили в основу справжніх міжнародніх стосунків. Позиція Суворина, оті „странніа идеи“ націоналістичної політики, збаніротувала давно вже, викликаючи тільки загальну зневагу й огиду. І тільки на силу свою покладаються її прихильники, але й сила вже не раз їх дурила, та не раз певне й ще одурить...

Сергій Єфремов.

Де-ж корінь лиха?

Коли систематично й уважно читати що-дня численні дописи про життя провінції, а надто про життя наших сел на Україні, то в уяві фіксується страшно по своїй безпорадності картина народньої темряви й убогства, цілковитої невідомости свого значіння, своєї людської гідности, своїх прав громадянських, прав людини. Село ще досі живе тим життям, яким жило за кріпацтва, і нові гасла, нові слова про краще життя й за півсторіччя не змогли розбудити приспаної народньої думки й свідомости. Коли й трапляються подекуди прояви свідомого життя, то такі оазис великої безпросвітної пустелі, що звється Україною, дуже й дуже пересіяні. Безграмотність, піянство, розпуста, забобони, злодійства, душоугубства — ось ті данні, що складають життєвий зміст сучасного нам села. Само собою, що квітка прав людини й громадянина не дуже-то розвівається в таких задурливих умовах, як не змогла розвистись і досі. Все оце складає тільки пречудовий ґрунт за-для розцвіту таких брудних, вікчемних і шкідливих рослин, як усюкі союзі — істино-руські, архангеловські, націоналістські й т. ин. Людожерне насіння, падаючи на такий ґрунт, швидко пускає вглиб коріння, а вгору — парості, росте, буває й з страшною силою отрує й без того хворобливу, отруєну атмосферу.

Воротися з лихом можна було-б тільки негайним поширенням справжньої народньої освіти. Це не новина, звичайно, й заходи що до цього робляться що-року ще од скасування кріпацтва, але бажаних наслідків з того поки-що Віг дасть, і дописи наших кореспондентів з міськ і тепер, як і в'ятдесят років тому, — сумні, невеселі. Чому-ж так новолі, так туго прищеплюється нашому народові та спасительна освіта? Чи він не в такій мірі обдарований Господом Богом од Його розумових щедрот? чи на йому тягарем незрушним лежить яке прокляття? Дак ні-же! Вей, кому траплялося так чи інак стикатися з ним, зазначають вазше його безперечний хист до науки й великі здібности до всього. Поміркувавши як слід над цим питанням, кожний, кого не засліплено всякими непевними гадками й теоріями, кожний, кому не позакладало, побачить, почує, дізнається, що корінь лиха народнього ховається в прищеплювані йому рятунку од його злигоднів нерідною йому, чужою мовою.

І знов — це не новина, трюїзм, але з тих трюїзмів, про які завше, не вгаваючи, треба писати, говорити, кричати, змагатись. Миiani на хвилину не повинні заплішувати очей на те, що рятунку нашого народу — в національній школі.

„Радомисльський повіт — найбільший, але найтемніший на всю Київ-

²⁾ Ibid, 25.

³⁾ Ibid, 55.

⁴⁾ Ibid, 71.